

**Arnejr Berg
i Rune Otosen**

**SA SRCEM
NA VRATIMA**

EVOLUTA

Glavna i odgovorna urednica
Bojana Ćebić Radić

Likovni urednik
Dušan Šević

ARNGEJR BERG
I RUNE OTOSEN

SA SRCEM
NA VRATIMA
PRILOG ISTORIJI NUŽNIKA

PREVEO SA NORVEŠKOG
LJUBIŠA RAJIĆ

*D*EVOLUTA

Naslov originala
Arngeir Berg og Rune Ottosen:
Med hjerte i døra. Et bidrag til doens historie.
Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1988.
©Arngeir Berg og Rune Ottosen
Kolofon forlag, 2008.

Copyright © Evoluta

PREDGOVOR

Na mnogo načina je bilo poučno raditi na ovoj knjizi, ne najmanje zbog prirode njene građe. Osim toga, oni s kojima smo razgovarali, i laici i učeni, pokazali su nam mnogo dobre volje. Kada smo predstavili projekat, prva reakcija se kretala od glasnog smeha, do nešto ozbiljnijeg izraza lica. Ali kada bi ljudi shvatili da smo ozbiljni, nije bilo granica za iskustva koja su hteli da podele s nama. Nama je bilo jasno da je sama tema uzbudljiva i da zanima ljude; svi imamo svoja iskustva.

Mi smo se u uglavnom usredsredili na evropske prilike, a glavnina građe opisuje stanje kakvo je bilo u Norveškoj, Švedskoj i Danskoj. Hteli smo i da ograničimo period. Knjiga se zaustavlja u trenutku uvođenja javne kanalizacije i prelaska na vodene klozete. Namera nam je bila da to ne bude neka obimna rasprava već popularnonaučni, pregledan prikaz jedne malo obrađene teme. Izostavili smo i ogroman broja nužničkih priča koje su nam ponuđene. Uneli smo samo one koje su nešto govorile o *istoriji* nužnika.

Naš cilj proučavanja kanalizacije i, još preciznije, istorije nužnika bio je da pružimo jedan maleni dodatak našoj zvaničnoj istoriji. Pokušali smo da pišemo o onome o čemu se skoro nikada ne govori zbog predrasuda i tabua.

U traganju za građom bili smo prinuđeni da idemo netradicionalnim putevima. Osim toga, pokušali smo da iskoristimo i znanja mnogih disciplina. Kretali smo se kao amateri po svim naukama koje se graniče s našom temom i u tome su nas podržali svojim savetima i pomogli nam i pojedinci i institucije.

Muzeji i arhivi u celoj Skandinaviji omogućili su nam da završimo ovu knjigu. Svima im zahvaljujemo. O ovoj temi smo našli relativno malo pisane građe, a ono što smo našli, često je bilo veoma stručno ili nedovoljno. Ali dve knjige su naročito mnogo značile za rad na ovoj knjizi. To je knjiga Tronda Hegne izdata 1935. godine za jubilej Sindikata kanalizacionih radnika u Oslu i knjiga Gunara Tilandera iz 1968. godine *Motka uza zid i Tajna* (Gunnar Tilander: *Stång i vägg och Hemlighus*).

Rune Otosen, Arngejr Berg

Ključ za nužnik u zgradi (iz Ulice Grenegade, Kopenhagen).
Dansk Folkemuseums Billedsamling

PREDGOVOR 2. IZDANJU

Knjigu je prvobitno izdao izdavač Tiden Norsk Forlag 1988. godine. Mi smo kao autori zapazili neprekidno zanimanje za knjigu, pa i u vremenu u kome je bila rasprodata. Tema knjige je vanvremena, a njen fokus na istorijski trenutak i dalje je čini aktuelnom kao komadićem socijalne istorije.

Zanimanje za knjigu se obnovilo pošto su u seriji *Norveška u staklenki* na Prvom programu radija februara 2008. godine u više navrata emitovani programi zasnovani na njoj. U dogovoru s izdavačem Tiden Norsk Forlag smo odlučili da knjigu ponovo izdamo kod izdavača Kolofon forlag. Knjiga ima isti sadržaj i format kao i prvo izdanje.

Zahvaljujemo obama izdavačima, Tiden Norsk Forlag i Kolofon forlag, za fleksibilnu saradnju u pripremi novog izdanja.

Oslo i Berum, 15. aprila 2008. godine
Arnegejr Berg i Rune Otosen

Riksantikvaren, Oslo

OZNAKE I NAZIVI

Ako po priručnicima potražimo sinonime za klozet, naći ćemo reči kao što su nužnik, toalet, latrina, sernica, sraonica, WC, ćenef, ćenifa, čučavac, klonja, kloca, kenjara, pišaonica, jedno mesto... Ti izrazi imaju različito istorijsko poreklo, a koji će izraz neko izabrati, zavisi od društvenog ranga i kulturnih tradicija.¹

Lov na istorijsku pozadinu klozeta predstavlja zanimljivo putovanje kroz kulturnu i društvenu istoriju. Od kako su ljudi organizovali društveni život, izlučevine ljudskog tela pravile su probleme. Način na koji su ljudi obezbeđivali hranu važno je područje istraživanja da bi se razumelo kako su ljudi uređivali svoj život. Ali otpadni materijal ljudskog tela je, nasuprot tome, bio toliko potisnut tabuima i mitovima da je to kočilo pisanje istorije i naučno prikazivanje društvene istorije. Najvažniji izvori za istoriju klozeta ne mogu se zato naći u tradicionalnim istorijskim izvorima već u usmenoj kazivačkoj tradiciji, u predanjima i književnosti. Sage staroislandskog pisca Snorija Sturlusona (1178/79–1241) predstavljaju, na primer, jedan takav izvor. Tu nalazimo prve pokušaje da se smisli samo ime za mesto gde ljudi obavljaju nuždu.

U *Sagi o Sturlungima* iz 13. stoleća nalazimo naziv *kumar*; u staroislandskim mitološkim pesmama iz *Ede* nalazimo reč *vallgangr*, koja označava odlazak na polje blizu kuće. Snori dalje kazuje u *Sagi o Inglingima* o Fjolneu koji je morao da izađe na trem da nađe *jedno mesto*, što je izraz koji se koristi i dan danas. Reč *salerni* je naziv koji se javlja u *Sagi o Olafu svetom* i koji je kasnije često korišćen u sagama.

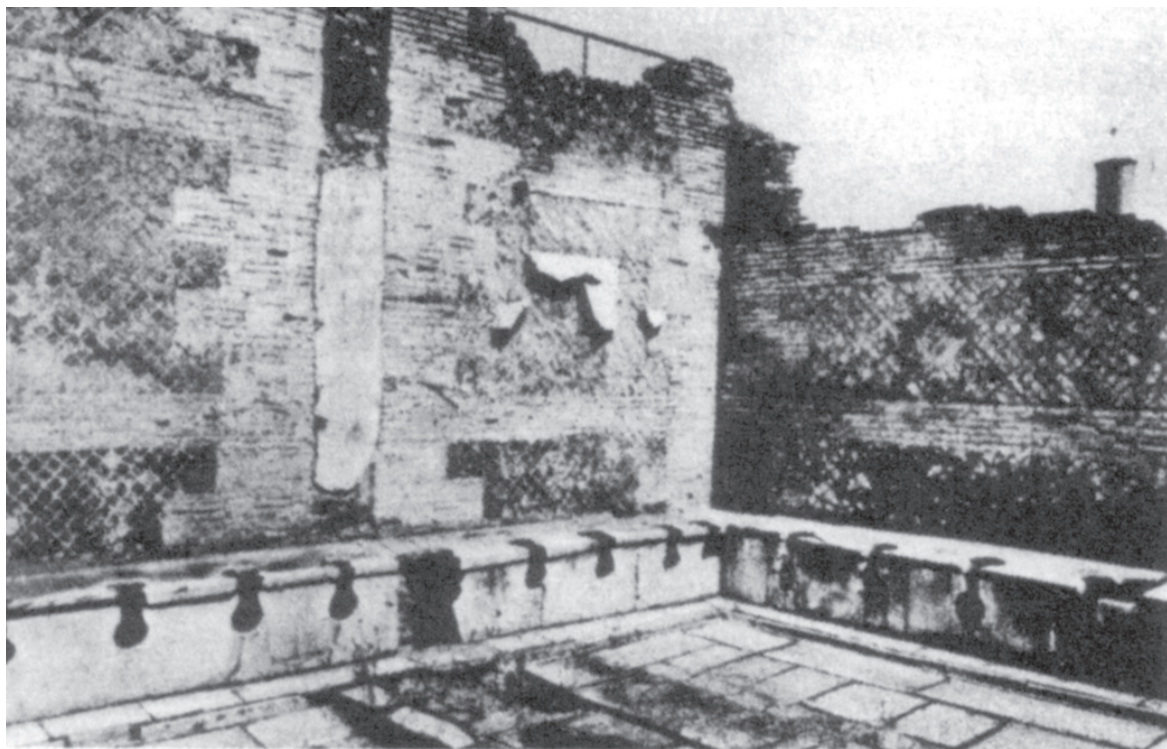
Osim reči *gangr* i *salerni*, u srednjem veku se često koristi reč *heimlihus*, tajna kuća, tajna². Ona je često upotrebljavana i u raznim varijantama je preživela sve do ovog stoleća – u novijoj književnosti preoblikovana u reč *hemmeligheten* – tajna. Druge reči koje su preživele iz doba saga jesu *kamarr*, sraonica, i *aannat hus*, druga kuća. Reč *gangtun*, prelazak preko dvorišta, predstavlja modernizovanu verziju reči *gangr* i ukazuje na to da se nužda obavljala napolju i da se prelazilo preko dvorišta da bi se to učinilo.

Reč *loptrid* znači izvorno stepenice i povezana je s činjenicom da se klozet često nalazio na tavanu. Staronorveški izraz je *leitar ser stadar* – traži sebi mesto. Odgovarajući izraz postoji i u španskim oblasnim zakonima: *Salir de fuera a campo*.

U starom Rimu je reč klozet s vremenom ušla u upotrebu. Latinski naziv *latrina* je sažeti oblik reči *lavatrina*, povezane s rečju *laver* – prati. Danas se sačuvala u vidu reči *latrina*.

¹ Umesto norveških reči ovde sam uzeo naše reči iz raznih rečnika jer one dobro prikazuju mešanje kultura na našem tlu. (prim. prev.)

² U srpskom jeziku ne postoji ekvivalent, a najbliže bi po smislu bila fraza „ono mesto“.

Latrina kraj termi na Forumu u Ostiji, lučkom gradu Rima, 2. vek.
(Ole Kragh: *Dassebogen*. Bogan, 1984)

Iz srednjovekovnih zakona se vidi da su reke korišćene kao klozet. Statut jednog grada u državi Teruel propisuje da onaj ko svoj izmet ostavi pred tuđim vratima mora da plati globu od 10 solida. U statutu je za nuždu upotrebljen izraz *riberar*, izveden iz reči *ribera* – obala reke.

Norveška reč *avtrede* potiče od nemačke reči *Abtritt*, koja ukazuje da se na nuždu odlazi, sklanja na stranu. A to opet odgovara latinskoj reči *secessus* i grčkoj reči *apopatein* – obaviti nuždu.

Naziv obično kazuje nešto o obliku klozeta. Zato jedan od najčešće korišćenih izraza *stang i veggen* – motka uza zid predstavlja prilično precizan opis onoga što je stolicima bilo korišćeno kao klozet: motka na koju bi se selo, bilo da je negde napolju stavljena između dva drveta, bilo da je unutar kuće između dva zida.³ Popularnonaučno delo švedskog profesora Gunara Tilandera o toj temi i zove se *Motka uza zid i Tajna*. Taj naziv se neprestano javlja u različitim propisima i zakonima koji su, između ostalog, određivali vođenje gostionica. Tilander navodi jedan izvor koji citira sledeći pravilnik koji je obavezivao vlasnika gostionica da naknade štetu ukoliko bi gosta napala neka životinja dok koristi pomenutu motku:

³ Naš izraz *ubiti/prebiti usranom motkom* istog je porekla.

Ako muškarac sedi na motki, a svinja mu odgrize muda, to je njegov problem. Odredba je ilustrirana minijaturom u rukopisu *Codex holmiensis*, tzv. Kalmarski rukopis Zemaljskog zakonika Magnusa Erikson, koji se čuva u Kraljevskoj biblioteci u Stockholmu. Istoričari umetnosti datiraju rukopis u 1440-te godine. (Gunnar Tilander: *Motka uza zid i Tajna*. Karlshamn, 1968.)

„Ugostitelj je odgovoran, zarad udobnosti putnika, da se pobrine da motka uza zid bude na određenoj visini iznad tla. Ako motka nije na pravoj visini, ugostitelj je dužan da plati naknadu ako svinja odgrize muda. Ali ako je motka na odgovarajućoj visini i svinja odgrize muda, to je putnikova sopstvena šteta.”

Najistaknutiji norveški pisac u ovoj oblasti Sigurd Grig (Sigurd Grieg) naziva odgovarajuću opremu rečju *tre* – drvo, ili *nødahustre* – drvo za nužnik. A to potiče od izraza *setjast a tre* – sedeti na drvo/motku.

Grig upućuje na stari islandski zakon *Gragas* koji kaže da ako je pas vezan za nužnik, ne sme da napadne čoveka koji ide u nužnik ili *sedi na motki*. (*Er hundr bundin i kamri, þáskall han eigi taka til manns han gangr til kamars eðr setz a tre.*)

U srednjovekovnom spisu *Marcolufs* piše između ostalog: „Četiri stuba nose dasku od nužnika da onaj ko sedi na njoj ne padne dole.” (*Quator subposte sustinem latrinam, ne cadat qui sedet sper eam.*)

Pre nego što su napravljene posebne prostorije i kućice za nužnike, često je korišćeno smetlište. To je osnov švedskog izraza *gå på dynggehögen* ili *gå på sopdynga* – otići na smetlište.

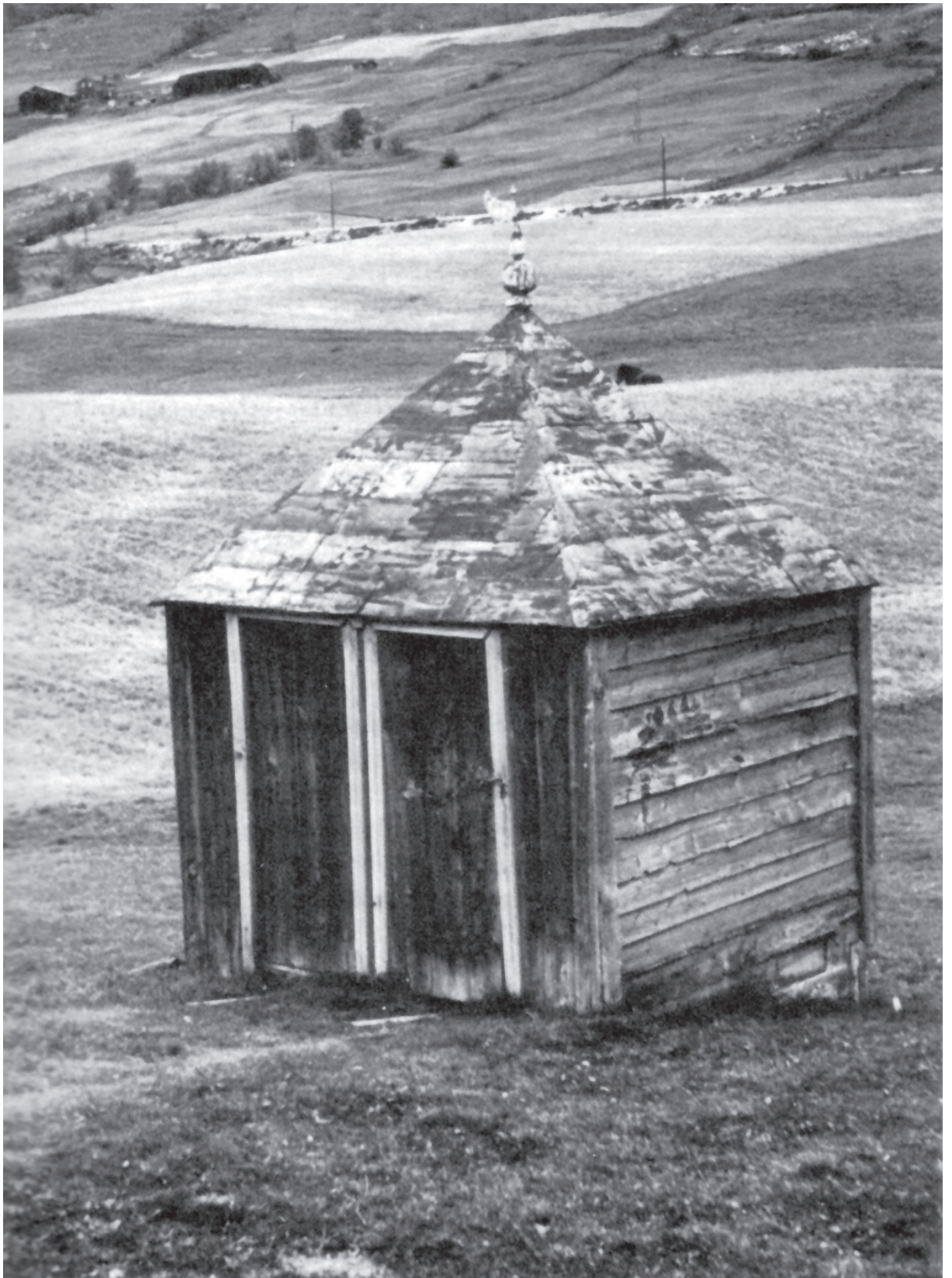
Kod nas je mnogo korišćen izraz *gå på gårdan* – otići u dvorište⁴. Odgovarajući nemački izraz je *auf dem Hog gehen*. Švedski sleng izraz *gå till Kalle i hagen* – otići do Kalea u dvorištu, istog je porekla, samo sa dodatkom imena.

U sagama nalazimo još i izraz *feldgange*, koji ukazuje da su za obavljanje nužde korišćene njive van okućnice.

U usmenoj tradiciji kazivanja javljaju se mnogi nazivi i narodni izrazi. Jonas Frikman (Jonas Frykman, 1942) i Orvar Levgren (Orvar Löfgren, 1943) u knjizi *Kultivisani čovek* navode sledeći dijalog između posetioca iz grada i jednog predstavnika lokalnog Saveta za zdravstvo:

– Najčudniji su nužnici – reče predsednik Saveta za zdravstvo.

⁴ Branislav Nušić piše u *Autobiografiji* o školi: *Mogu li u dvorištu?*

Spoljni nužnik na imanju Tofte na planini Dovre. (Riksantikvaren, Oslo)

– U kom smislu? – upitah.

– Pa, jednostavno su neupotrebljivi.

– Zašto?

– Čovek ne može, ne usuđuje se da onde sedne. Postoje, kao što autor zna, tri vrste nužnika u Švedskoj: w.c., W.s. i s.w. Water Closet ili vodeni klozet. Obična sraonica. I motka uza zid.

– A ovde je?

– Pa, gotovo s.w. To će reći, jedna jedina klimava daska. A ona je tako umažana da nijedan civilizovan čovek ne bi rizikovao da joj se približi. A ipak sam video mlade devojke s visokim štiklama, šminkom, puderom, svilenim čarapama i u svilenim bluzama kako odlaze onde! Da bi zatim otišle na ples. Voleo bih da znam kako se onde ponašaju...

Dass, klonja, možda je najčešće korišćeni narodski izraz u Norveškoj. Izvorno je izveden iz nemačke reči *das Häuschen* – kućica. U stvari, „fini” naziv za nužnik, ali je norveška izvedenica postala jedna od „ružnih” reči. To mesto je postalo toliko tabuisano da se nije moglo izgovoriti ništa više od određenog člana nemačke reči. U nekim norveškim selima korišćena je izvedenica te reči: *hysken* ili *høske*. I u Danskoj su koristili reč *husken*. *Do* – kloca, takođe je izvedenica, ali od donjonemačke reči *Donhaus*, kuća u kojoj se nešto *radi*.

Locus privatus je bio najotmeniji naziv tokom vremena jer je latinski. Iz tog naziva su se razvila dva druga: *lokum* i *privet*.

U francuskim srednjovekovnim zamkovima te prostorijice su nazivane *garderoba*.

I u Skandinaviji i u Nemačkoj kloca je nazivana *Pontius Pilatus* po Rimljaninu kome je pripisana glavna krivica za razapinjanje Isusa Hrista. Taj naziv potiče od Martina Lutera (Martin Luther, 1483–1546), koji kazuje kako je list po list spisa svojih protivnika žrtvovao *Pilatu*. Nakon reformacije u Skandinaviji se proširio naziv *papa* i postao popularan naziv kod Šveđana tokom Tridesetogodišnjeg rata.

Možemo navesti i nazive *trougao* ili *četroougao*, uobičajene u severnoj Norveškoj. A na drugoj strani je već više međunarodni izraz *mesto gde i kralj ide peške*.

SADRŽAJ

Oznake i nazivi	7
Od tabua i magije do kanalizacije	15
Razlike selo–grad	22
Loptice mahovine i drvene lopatice – u doba pre toalet-papira.....	27
Arhitektura nužnika.....	34
Noćna stolica i nokšir.....	48
Plemstvo i viša klasa.....	57
„Vitezovi muve” – od noćnika do savremenog kanalizacionog radnika . . .	63
Pogovor.....	69
Literatura	71
Indeks	76